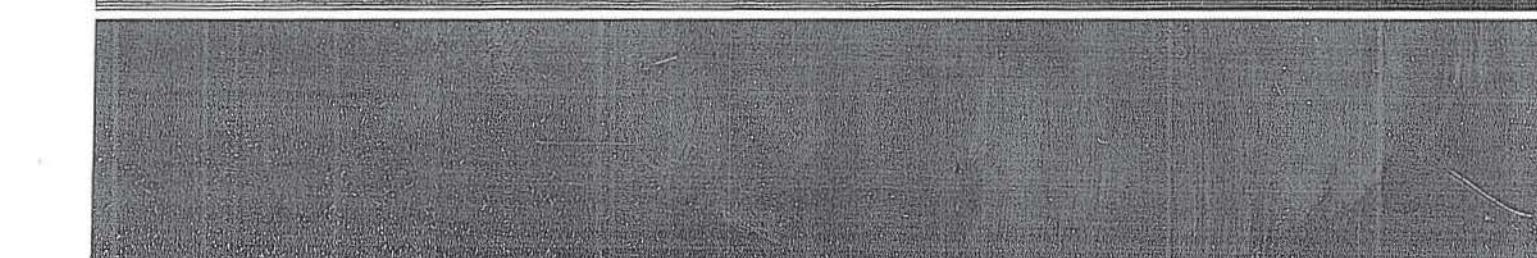
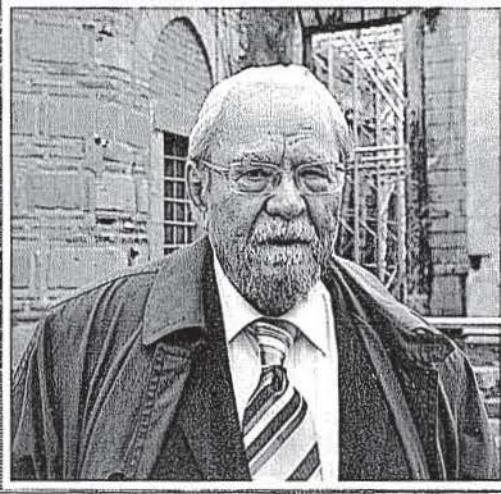
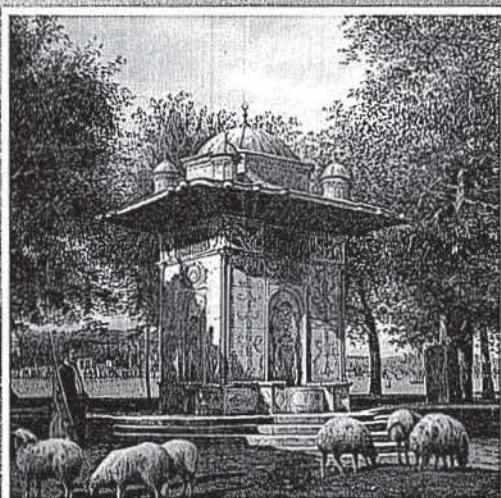

MİLLİ SARAYLAR

KÜLTÜR - SANAT - TARİH DERGİSİ SAYI: 7 / 2011

Abdülmecid Efendi Kütüphanesi Koleksiyonu'ndan Cilt Sanatı Örnekleri

Naciye Uçar Başaran*

Son Halife Abdülmecid Efendi, 1868'in Mayıs ayında Sultan Abdülaziz'in oğullarından biri olarak, Hayrandil¹ Kadınefendi'den Dolmabahçe Sarayı'nda dünyaya gelmiştir. Osmanlı şehzadelerinin tümü gibi özel bir eğitimden geçirilmiş olan Abdülmecid Efendi'nin, Doğu dillerinden Farsça ve Arapça'yı, Batı dillerinden Fransızca ve Almancayı mükemmel derecede, İngilizce'yi ise, yayınları takip edecek kadar bildiğini kaynaklardan öğreniyoruz. Pehlivanlığı ile nam salmış olan babası Sultan Abdülaziz gibi o da sporla ilgilenmişti. Ayrıca resim ve müzik konusunda da kabiliyetliydi. Resim tutkusunu "Ressam Şehzade"² olarak tanınmasına yol açmış, katıldığı yurtçi ve yurtdışı sergilerde dönemin sanatçılarından büyük ilgi görmüştür. Piyano, keman, viyolonsel ve klavsen çalan Abdülmecid Efendi, Batı Müziği ile yakından ilgilenirdi.

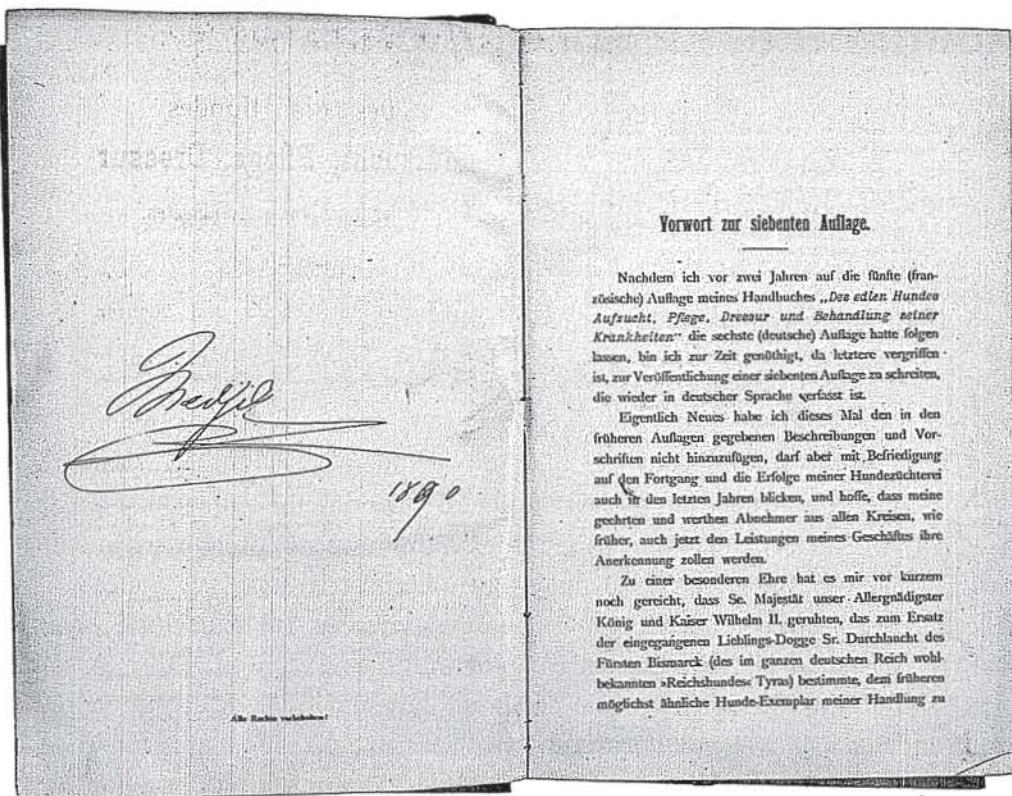
Entelektüel birikimini borçlu olduğu kütüphanesini uzun yıllar içerisinde oluşturmuş, yaşadığı her yere götürmüştür. Bu kütüphane, 1922 yılında halife seçildikten sonra günümüzde bulunan yerine; yani Dolmabahçe Sarayı'nın Mabeyn bölümündeki Hünkâr Sofası'na taşınmıştır. Halifeliği dönemindeki çalışmalarının ve kabullerinin büyük kısmını burada gerçekleştirmiştir. Hatta 1924 yılında Halifeliğin ilgası ile yurt dışına çıkarılacağı kararı kendisine yine bu odada tebliğ edilmiştir.

Kütüphanede yer alan eserlerin konularına bakıldığından, ilgi alanlarının ekonomiden hayvancılığa, anatomiden müzeciliğe kadar çok geniş bir yelpazeye dağıldığı görülmektedir. Abdülmecid Efendi'nin kendisine hediye edilen kitapların yanı sıra, kütüphanesini daha ziyade satın alma yoluyla zenginleştirdiği, hatta bazı kitapları bizzat kendisinin aldığı bilinmektedir. Ayrıca kitapların üzerinde damga ve etiketleri de bulunan *Librairie S.H. Weiss, Gerard Freres* gibi yabancı; *Kitabhâne-i İbrahim Hilmi, Tefeyyüz Kitabhanesi, Vatan Mücellidhanesi* gibi yerli yayınevlerinden kitap satın aldığına, ciltleme ve abonelik bedellerini ödediğine dair faturalar, arşiv belgeleri arasında bulunmaktadır.³

Abdülmecid Efendi, entelektüel bir bakış açısıyla dünyada neler olup bittiğini de merak etmiş, Avrupa ülkelerinden getirttiği kitaplar ve süreli yayınlarla kütüphanesini sürekli geliştirmiştir. Kütüphane kataloğuna K 217 (34)-31 numara ile kayıtlı bulunan bir belgede *Plon Nourrit* yayinevi tarafından Abdülmecid Efendi'ye gönderilmiş kitap sipariş listesi yer almaktadır. Ayrıca yine K 217 (33)-130 numara ile kayıtlı başka bir belgede, Abdülmecid Efendi'ye sunulmak üzere hazırlanmış 1920 tarihli *Trübuno, La Dopres, Corriera Della Sera* vb. yabancı gazetelerde çıkan Türkiye ile ilgili haber özetleri bulunmaktadır.

1 Kütüphane kataloguna
1917 numaralı ve "Des Edlen
Hundes Aufzucht, Pflege
Dressur Und Behandlung
Seiner Krankheiten" ismiyle
kayıtlı eserin iç sayfasında
Halife'nin Latin harflî el
yazısı ile attığı imza ve tarihi.

2 Kataloğa 3812 numara
ve "Eyyam-i Suut ve
Nusuhu Gösteren
Cetveller" ismiyle kayıtlı
deri kaplı yazma eser,
değerli örneklerden biridir.

Koleksiyonu özel kılan en önemli husus, kitapların üzerlerinde gördüğümüz ve çoğu kendisine ait olduğunu düşündüğümüz izlerdir. Bazıları yazarı tarafından bir ithaf yazısı ile imzalanmış ya da kendi imzası, tarihi ve inisyali ile ölümsüzleşmiş, kimi satırların altları çizilerek kenarlarına notlar alınmıştır. Kimi ciltlerin üzerlerinde "Prince Medjid", kiminin iç sayfalarında ise Osmanlıca "Abdülmecid Bin Abdülaziz Han" mührü bulunmaktadır. Aldığı notların ve attığı imzaların bir kısmında Latin Harflerini bir kısmında ise Osmanlıca'yı kullanmıştır (Resim1).

Cilt Sanatının Kısa Tarihçesi ve Abdülmecid Efendi Koleksiyonunda Kullanılan Cilt Malzemeleri

Cilt, yazılı bir eserin sayfalarını dağılmadan bir arada tutabilmek amacıyla yapılan koruyucu kaptır. Türk kitabı kaplarının tarihi Uygurlar'a kadar uzanmaktadır. Zaman içerisinde kurulan çeşitli Türk Devletleri de bu sanatı kendi kültürleri ile zenginleştirmiştir ve Osmanlılarda 16. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. 17. yüzyılda yaşanan gerileme, sanat hayatında da kendini göstermiş ama kısa bir duraklamadan sonra 18. yüzyılda eski parlak devirlerine tekrar dönmüştür. Klasik bir ciltte, ön kapak-arka kapak-sertab ve mikleb gibi bölümlerle, her dönem tarzı değişmekte beraber şemseli ve salbekli bir süsleme unsuru görülür.⁴ 19. yüzyıl, cilt sanatı açısından klasik üslüptan uzaklaşımaya başlandığı bir dönemdir. Yazma eserlerin azalıp basılı eserlerin çoğalması ile insanların kitabı ulaşmaları kolaylaşmış ama bu da beraberinde cilt sanatlarında gerilemeyi getirmiştir. "20. yüzyıl, daha çok Alman ve Fransız ciltlerinin tesirinde kalındığı, bazen Türk motiflerinin de kullanıldığı ve herhangi bir üslûp ve ekole bağlılığın görülmmediği çöküş dönemi"dir.⁵

Siyasi olarak toprak kayıplarının yaşandığı, içteki çalkantılarla mücadele edildiği ve batılılaşmanın etkisi ile ayak uydurulmaya çalışılan kültürel değişimin etkilediği Osmanlı Devleti'nde, elbette sanat da bu ortamdan payını almıştır. Bir yandan geleneksellikten kopulamamış, öte yandan Batı'dan esen rüzgâra karşı konulamamıştır. Cilt sanatı da bu karmaşadan nasibini almış, Doğu-Batı karışımı belli bir üsluba bağlı kalınmadan oluşturulan klasik dönem ve batı etkilerinin aynı anda görüldüğü ürünler ortaya konulmuştur.

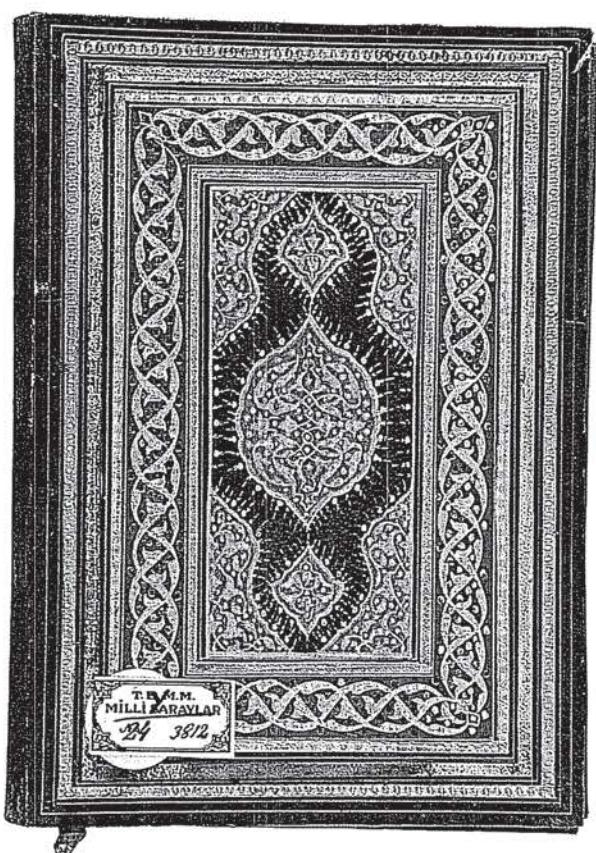
Abdülmecid Efendi Koleksiyonu'nda bulunan kitaplardan, istisna olarak klasik tarzda ciltlenmiş örnekler ve az sayıda bulunan yazma eserlerin ciltlerini saymazsa hemen hemen tamamına yakınının 19. ve 20. yüzyıl sanat ortamından izler taşıdığını görürüz. Genel olarak bu dönemlere ait süsleme ve malzemelerin kullanıldığı eserlerin dışında, klasik üslupta ciltlenerek tezhiplenmiş yazmalar da kütüphane koleksiyonun nadir parçaları olarak yer almaktadır (Resim 2).

Cilt Sanatında kullanılan malzemelerin çeşitliliği ciltlerin koruma özelliğinin yanında estetik görünümüleme de yansımıştır. Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde, aşağıda örneklerini vereceğimiz metal, ahşap, deri, ebru, kumaş gibi malzemelerle yapılmış ciltlerin oldukça güzel örneklerine rastlamak mümkündür.

AHŞAP, cilt sanatında kullanılan en eski malzemelerden birisidir. Kayın ya da akçaağaçtan yapılmış tahtaların hem kendisi kapak olarak kullanılmış hem de üzerine deri veya kumaş gibi farklı malzemeler kaplanarak oluşturulan örnekleri günümüze kadar gelmiştir. Kütüphane koleksiyonuna K 5 envanter numarasıyla kayıtlı Filistin Meclisi tarafından Halife'ye hediye edilen fotoğraf albümünün kapağı kalın ve kahverengi cilalı ahşaptan yapılmış, sırt kısmında ise kahverengi deri kullanılmıştır (Resim 3). Filistin'den çeşitli görüntülerin yer aldığı albümün kapağına Osmanlıca harflerle "Zat-ı Muallâ-yı Hilâfet- penâhîye Filistin Meclis-i Âli-i İslâmiyesi'nin Takdime-i Nâ-çizîdir" yazısı görülmektedir. Eserin iç kısmındaki Hicri Zilhicce 1341 (Miladi Temmuz-Ağustos 1923) tarihi ise, Abdülmecid Efendi'nin Halifelik döneminde hediye edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Ahşap, işlemesi zor bir madde olduğundan zaman içerisinde yerini mukavvaya bırakmış ve mukavva cilt sanatında neredeyse bir çığır açmıştır. Kelime anlamı olarak kuvvetlendirilmiş demek olan mukavvanın işlemesindeki kolaylık süsleme unsurlarının zenginleşmesini sağlamıştır. Üzeri deri, kumaş, cilt bezi ve ebrulu kâğıtla kaplanan mukavva, kapaklarda cildin görünmeyen alt yapı malzemelerini oluşturmuştur.

DERİ, işlemeye uygun ve dayanıklı olması nedeniyle cilt

2

3

sanatında en çok tercih edilen malzeme olmuştur. Abdülmecid Efendi Kütüphanesi’nde bulunan deri ciltlerde, yıldız, kumaş, ebru, şemse gibi çeşitli malzeme ve süsleme unsurları bir arada kullanılmıştır. En çok karşılaştığımız örneklerden bir tanesi *Çaharkuş* de denilen kenarları yaklaşık birer santim eninde deri ile çevrilmiş, ortası ebru, kumaş veya kâğıt kaplı ciltlerdir. Kimisinde deriden köşebentler de oluşturulmuştur. Koleksiyondaki deri ciltlerde sıkça rastladığımız, II. Abdülhamid'in 17 Nisan 1882 tarihli emirleri ile son şeklinin verildiği Osmanlı Saltanat Arması 35'in üzerinde sembol, şekil ve obje ile temsil edilmektedir. Hem güçlü ve geleneksel bir ordunun hem de Osmanlı kimliğinin yansıtılmaya çalışıldığı arma ile büyük devlet imajı verilmek istenmiş ve birçok alanda olduğu gibi kitap ciltlerinin her çeşidine de sıkça kullanılmıştır. Osmanlıların ilk devlet arması kabul edilen sultanların tuğraları da cilt sanatında kullanılan unsurlardan biri olmuştur. 19. yüzyılda Yıldız Sarayı'ndaki mücillihanede yapıldığından *Yıldız Cildi* diye adlandırılan, bir yüzüne yıldızla Osmanlı Saltanat Arması, diğer yüzüne ay yıldız veya tek ay basılı mor, kırmızı, bordo veya yeşil kadife ciltler koleksiyonda sıkça rastladığımız örneklerdendir.

Kütüphane kataloğuna 1312 numara ve "Sahra Topçu Endaht Talimnamesi" ismi ile kayıtlı bulunan eserin kapağında Osmanlı Arması'nın ve tuğranın yıldızla işlenmiş güzel bir örneğini görmekteyiz. Ön kapakta mukavva üzerine kırmızı ve yeşil deri kullanılmış, yıldızlı süslemelerin ortasına arma oturtulmuş, arka kapakta açık kısmı yukarı bakan ay motifi kullanılmıştır (Resim 4). 3794 numaralı "Şam Demir-yolu ve Temdid-i Şirket-i Osmaniyesi Heyet-i Umumiyyenin 11 Haziran 1910 tarihli içtima; Meclis-i idarenin raporu" isimli yazma eserin kırmızı ve siyah renkli deri kullanılmış ön kapağında arma, arkasında yine açık kısmı yukarı bakan ay motifi görülmektedir (Resim 5). 1075 numaralı "Bahriye Kanunname-i Hümâyûnu" isimli mukavva üzerine bordo deri kaplı kitabı ön kapağında görülen yıldızlı armanın üzerinde, güneş içerisinde yine yıldızlı tuğra görülmektedir. Arka kapakta ise yıldızlı beyzi bir şemsenin tam ortasında yine yıldızlı bir çapa işlenmiştir (Resim 6).

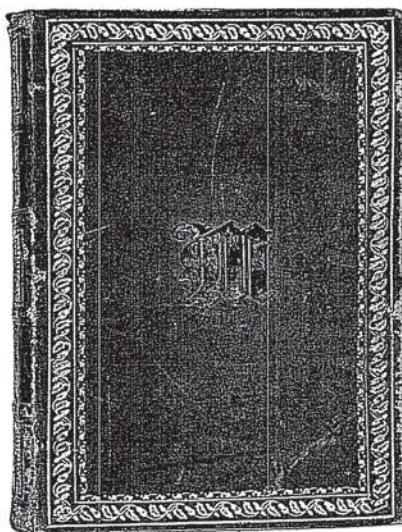
Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi'ndeki eserlerde sıkça rastladığımız bir başka deri cilt örneği 1774 numaralı "Dictionnaire Universel D'Histoire Naturelle" isimli kitabın kapağında görülmektedir. Eser, mukavva üzerine kırmızı renkli deri ile

kaplanmıştır. Yıldızlı bordürle çevrelenmiş ön kapağının ortasında yıldızla "M" harfi işlenmiştir. Arka kapakta ise yıldızlı güneş şeklindeki bir süslemenin ortasında açık kısmı aşağı bakan yıldızlı tek ay kullanılmıştır (Resim 7).

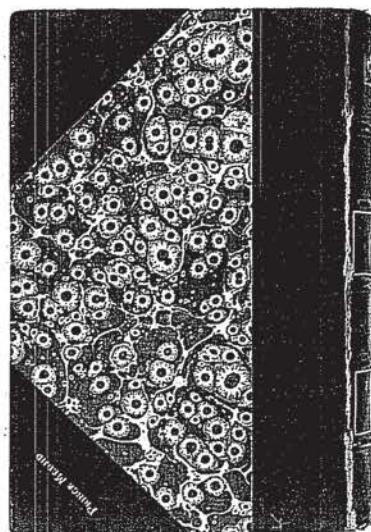
Ebru, cilt sanatı ile iç içe ürün veren geleneksel süsleme sanatlarıdır. Kitabın hem içinde hem de dışında süsleme unsuru olarak kullanılan ebru sanatının en güzel örnekleri kitap kapaklarında ve yan kâğıtlarında sıkça kullanılmış, kitabı okunmaya başlanmadan evvel ilgi çekmesine neden olmuştur. Abdülmecid Efendi Kütüphanesinde de hem yerli hem de yabancı kitap ciltlerinde ve pek çögünün yan kâğıtlarında ebrunun renk ve desen ahengini yansitan güzel örnekleri görülmektedir. Kataloğa, 1014 numara ve "Traite Theorique Et Pratique D'Economie Politique" ismiyle kayıtlı kitabı sirtı, sırtın kapakla birleştiği yerleri ve köşebentleri mukavva tizerine bordo renkli deri, diğer yerleri bordo ve gri renklerin hâkim olduğu battal ebru desenlidir. Kitabın ön kapağının sağ üst köşesinde örneklerini sıkça gördüğümüz ve koleksiyonu

özel kilan işaretlerden biri olan yıldızlı "Prince Mejid" damgası yer almaktadır (Resim 8). Bir diğer örnek 1220 numaraya "Die Verfassungsgesetze Des Osmanischen Reiches" ismiyle kayıtlı olan eserin sırtı, sırtın kapakla birleştiği yerler ile köşebentlerinde kahverengi deri kullanılmış ön ve arka kapakta kahverengi tonlarda ebrulu kâğıda yer verilmiştir (Resim 9). 1056 numaralı "La Socialisme Et La Question Sociale" isimli kitabı sırtı ve sırtın kapakla birleştiği bölümleri kahverengi deri, ön ve arka kapak mavi, bordo ve kahverengi tonlarda ebru desenli kâğıtlı kaplanmıştır (Resim 10).

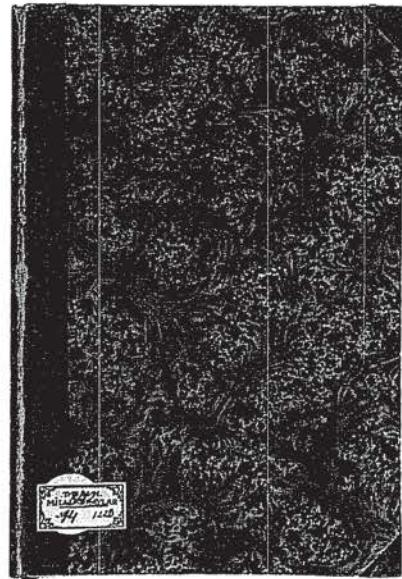
KUMAŞ, kitap cildi olarak her dönem kullanılan bir malzeme olmuştur. Özellikle canlı renklerdeki kadife kumaşlar kitap kaplarında estetik zevki ön plana çıkarmıştır. Kütüphanede kumaş kaplı ciltlerde daha çok kadife ve atlas kullanılmış, renk olarak da kırmızı, bordo ve yeşil tercih edilmiştir. Kumaş, cilt kapaklarının yanı sıra yan kâğıdı olarak da kullanılmıştır. Kütüphanede beyaz, kırmızı, bordo ve yeşil renkli ipek veya atlas kumaşların yan kâğıdı olarak kullanıldığı örneklerde sıkça rastlamaktadır. Kumaş kaplı ciltlerin üzeri de yıldızla, çeşitli arma, motif ve resimlerle

7

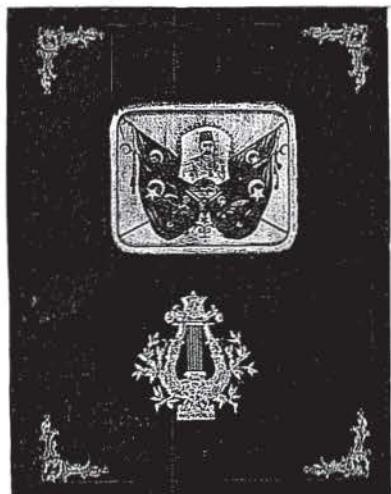
8

9

10

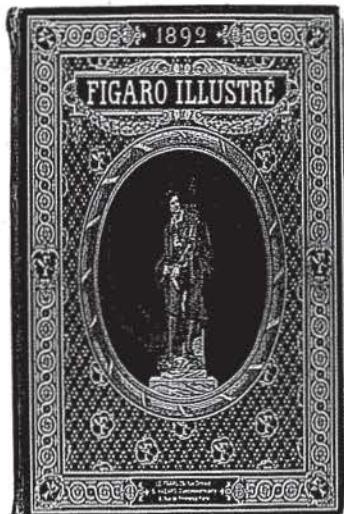

11

12

süslenmiştir. Örneğin; Kütüphaneye, K 202 numara ile kayıtlı “Fanfare Et Marche Imperiale De S.M.I. le Sultan Mohammed V. (Şevketli Sultan Mehmed Han Hazretleri'nin Marşı)” isimli nota kitabının yeşil kadife kaplı cildinin ön kapağında, ortada yıldızlı bir arp ve V. Mehmed Reşad’ın tasviri, dört köşesinde ise metal süslemeler bulunmaktadır (Resim 11). 948 numaralı “Nazâr-ı İslâm’dâ Makam-ı Hilâfet” isimli kitabı cildi mukavva üzerine krem renkli ipekli kumaşla kaplanmıştır (Resim 12).

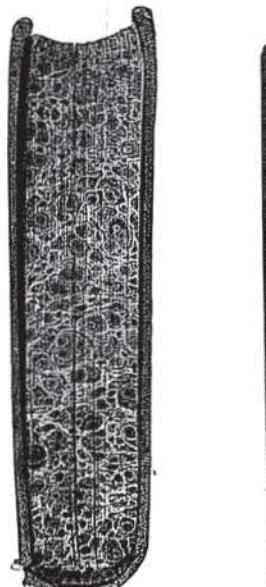

13

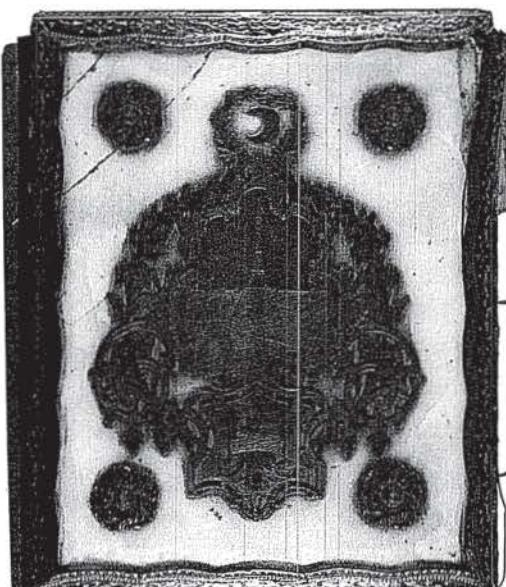

CİLT BEZİ, koleksiyonda çok sık karşılaştığımız malzemelerden birisidir. Özellikle Avrupa tarzı ciltlerde değişik örnekleri görülmektedir. Deri ve kumaşa göre daha ucuz bir malzeme olan cilt bezinin kullanıldığı kitapların üzerine çeşitli resim ve figürler basılarak daha canlı ve hareketli kitap kapakları oluşturulmuştur. Örneğin; 94 numaralı “Figaro Illustre” isimli eserin kapığı yeşil cilt bezi kaplanmış, ortasına resim basılmış ve tüm kapak yıldızlı motiflerle süslenmiştir (Resim 13). Yine 2048 numaraya “Moderne Kunst In Meister-Holzschnitten” ismiyle kayıtlı bordo renkli cilt bezi ile kaplı eser, Berlinde basılmış olup Avrupa cilt sanatından izler taşımaktadır (Resim 14).

2004 numaralı “Lehrbuch Der Gartenfunkst” isimli eserin cildi mukavva üzerine yeşil renkli cilt bezi ile kaplanmış, sayfa kenarlarına ise yıldız yerine ebru yapılmıştır (Resim 15).

15

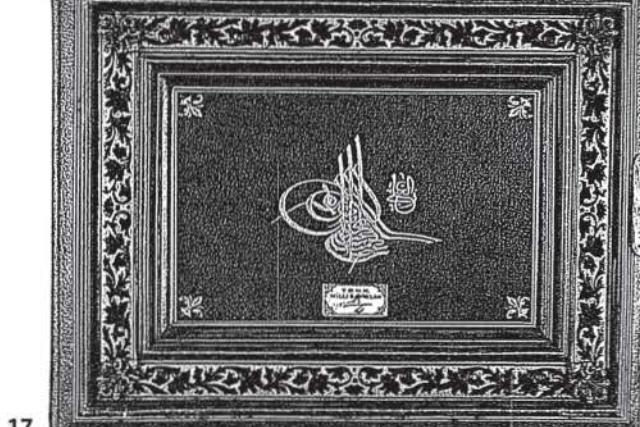

16

MERMER, cilt sanatında çok kullanılmamakla beraber, özel eserlerin kapağında zaman zaman rastladığımız bir malzemedir. Kütüphaneye 11/1265 numara ve “Paris Sergi-i Umumisi” adıyla kayıtlı eserin cilt kapağı mermere ve metalin mükemmel bir işçilikle bir araya getirildiği nadide örneklerden birisidir. Eser, dönemin padişahı II. Abdülhamid’e sunulmak üzere özenle hazırlanmış olması bakımından önemlidir (Resim 16).

Kapaklarda Kullanılan Süsleme Malzemeleri

Cilt kapağında kullanılan deri, kumaş, ebru, ahşap vb. kaplama unsurlarının dışında, kapakları süslemek ve cilt üzerine yazı yazmak için de çok çeşitli malzemelerden yararlanılmıştır. Koleksiyondaki eserlerde, nerede ise hemen her ciltte karşımıza çıkan süsleme malzemelerinin en önemlisi altın varak ya da altın tozudur. "Kitap sanatlarında ve önemli mimari eserlerin kitabelerinde sıkça kullanılan değerli bir madde dir."⁶ Kitapların kapak süslemelerinde, iç sayfaların tezhiplenmesinde ve sayfa kenarlarında hep yıldızla karşılaşırız. Yıldız kadar sık olmasa da kapaklarda kullanılan bir diğer süsleme malzemesi metaldir. Metal, kitap ciltlerinde daha çok süsleme ve koruma unsuru olarak kullanılmıştır. Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde metalin hem süsleme hem de koruma özelliğinin bir arada kullanıldığı örnekler rastlıyoruz. Kütüphane koleksiyonuna K 4 numara ve "Nis Şehrine Ait Fotoğraflar" adıyla kayıtlı bir albümün kapağı, bordürlerin bağlantı yerlerindeki bronz süslemeler, arka kapaktaki dört köşeye konulmuş bronz ayakkıklar ki bunlar muhtemelen kapak derisinin zeminle temas edip yıpranmasını engellemek için yapılmıştır. İki kapağı birbirine bağlayan bronz kilitle metalin deri ile uyumlu bir süsleme-koruma unsuru olarak kullanılmasına da iyi bir örnektir (Resim 17-18). Yine Kütüphane koleksiyonuna K 2 numara ve "Aynaroz ve Bazı Manastırlara Ait Manzaralar" ismiyle kayıtlı albüm kapağında kadife zemin üzerine bronzun ince bir işçilikle süsleme unsuru olarak kullanıldığını görüyoruz (Resim 19). Bunların dışında özellikle Avrupa ciltlerin

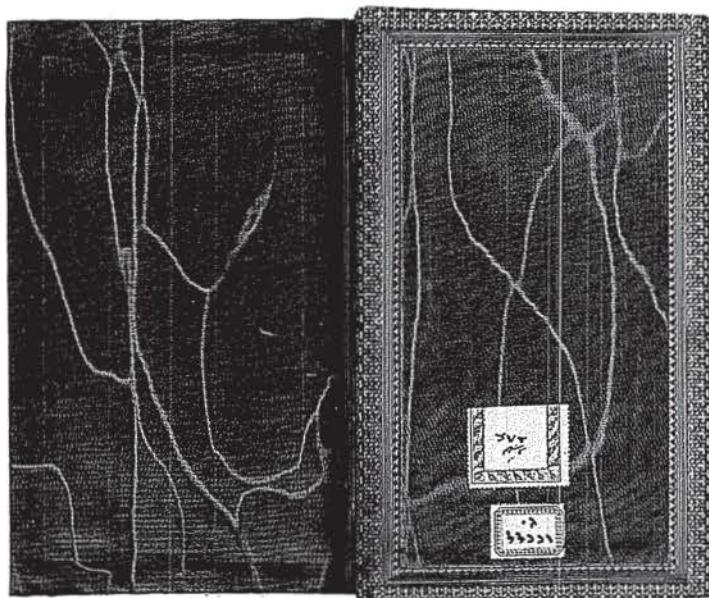
17

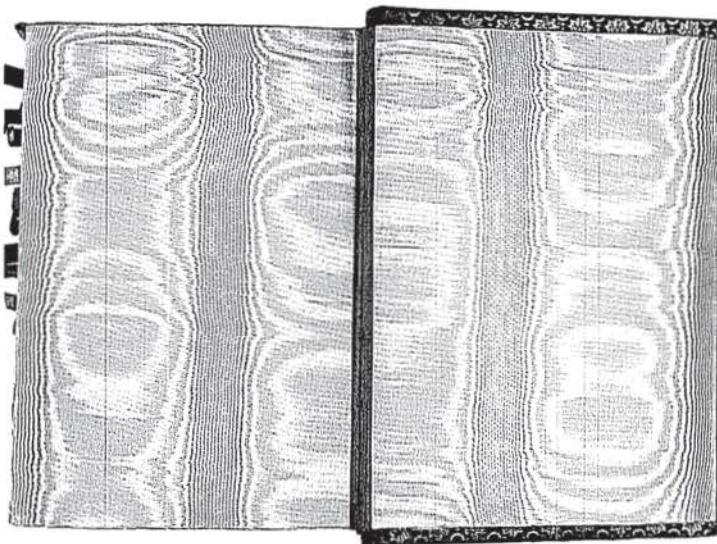
18

19

20

21

üzerleri çeşitli resimler, barok, rokoko ve daha çok Art nouveau tarzında yapılmış motiflerle süslenmiştir.

Kütüphanede bulunan kitapların yan kâğıtlarında ise desenli ve yaldızlı kâğıtlar ile soğuk baskı fantezi kâğıt tabir edilen kalın, parlak, beyaz renkli kâğıt kullanılmıştır. Kumaş olarak, yukarıda belirtildiği üzere atlas ve ipek, kitap ayracı olarak da genellikle değişik renklerde kurdele tercih edilmiştir. 2964 numaralı "Defense De Plevna" isimli, kırmızı deri kaplı kitapta yan kâğıdı olarak yaldızlı bir bordürün içerisinde yeşil renkli atlas kullanılmıştır (Resim 20). 544 numaralı "1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye" isimli kırmızı deri kaplı kitapta yan kâğıdı olarak beyaz ipeklili kumaş görülmektedir (Resim 21).

Abdülmecid Efendi, gerek kişiliği gerekse fikir ve sanat dünyasına bulunduğu katkılar ile dönenime damgasını vurmuş bir hanedan üyesidir. Hayatı boyunca bilime, sanata ve edebiyata önem vermiş; bunu bir yaşam tarzı olarak benimsemiştir. Kişiliğinde bir Osmanlı şehzadesinin asaleti ile bir sanatçının zengin duygusal dünyası aynı anda belirir. Cilt sanatı açısından zenginliğini göstermeye çalıştığımız kütüphanesindeki eserlerin envanter, dijitalleme ve restorasyon çalışmaları tamamlanıp araştırmacıların hizmetine açıldığında, bilim dünyası bu konuda yazılacak daha çok şey olduğunu bir kez daha görecektir.

Dipnotlar

- 1 Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, TTK Basımevi, Ankara 1980, s.163
- 2 Reşad Ekrem Koçu, "Abdülmecid Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, I,137.
- 3 Akile Çelik, "Dolmabahçe'nin Sakh İncisi: Abdülmecid Efendi Kütüphanesi", *Skylife*, Nisan 2010, s. 127.
- 4 Arap alfabesi ile yazılan kitaplar sağdan sola doğru okunduğu için, ön kapak sağda, arka kapak ise kitabın sol tarafında yer almaktadır. Arka kapağın uzun kenarının serbest kalan kısmına "Mikleb" denir. Ucu sivri olan bu parça, üst kapağın altına girmektedir. Miklebin hareketini sağlayan, alt kapağa bağlılığı parçaya da "Sertab" denilmektedir. Eski cilt kapaklarının dış yüzünde ortada bulunan oval veya yuvarlak formlu süslemelere şemse, şemsenin iki ucundaki uzantılar ise salbek adı verilmektedir.
- 5 *Türk Kitap Medeniyeti*, Ed. Alper Çeker, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008, s. 83.
- 6 Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları, 18. Yüzyılda Ehli-i Hiref*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2008, s.111.

Kaynakça

- BİNARK, İsmet, *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara 1975.
- ÇİĞ, Kemal, *Türk Kitap Kapları*, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Kültür Hizmeti, İstanbul 1971.
- ÇOKTAN, Ahmet, *Türk Ebru Sanatı Tarihi, Yapılışı, Kelime Anlamı Ve Ebru Çeşitleri*, İstanbul 1992.
- KOÇU, Reşad Ekrem, "Abdülmecid Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1958.
- ÖCAL, Orhan, *Kitabın Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Faydalı Eserler Dizisi, İstanbul ty.
- ÖZDEMİR, Kemal, *Osmanlı Arması*, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul 1997.
- Hanedandan bir ressam; Abdülmecid Efendi*, Ed. Ömer Faruk Şerifoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- ÖZEN, Mine Esiner, *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.
- Türk Kitap Medeniyeti*, Ed. Alper Çeker, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008.
- ULUÇAY, Çağatay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, TTK Basımevi, Ankara 1992.
- QUATAERT, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- YAMAN, Bahattin, *Osmanlı Saray Sanatkarları, 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2008.